

мійських депутатів // Повне збір. тв. – Т. 38. – С. 242–243.

⁵ Ленін В.І. Промова на конференції залізничників Московського вузла 16 квітня 1919 р. // Повне збір. тв. – Т. 38. – С. 300–305.

⁶ Ленін В.І. Петроградським організаціям // Повне збір. тв. – Т. 50. – С. 295–296.

⁷ Шліхтер О. Боротьба за хліб на Україні в 1919 р. // Літопис революції. – 1928. – № 2. – С. 41–45.

⁸ Ленін В.І. Замітки про техніку // Повне збір. тв. – Т. 28. – С. 229.

⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.129. – Арк. 4–5.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. – Арк. 6–7.

¹² Ленін В.І. Товариші-робітники! Ідемо в останній рішучий бій // Повне збір. тв. – Т. 37. – С. 38–39.

¹³ Лихолат А. Розгром націоналістической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.) – М., 1954. – С. 314.

¹⁴ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основи, 1996. – С. 111.

¹⁵ Кононенко К.С. Україна і Росія. Соціально-економічні підстави української національної ідеї. 1917–1960. – С. 100.

¹⁶ Гуревич М. Голод і сільське господарство України. – Харків, 1992. – С. 91.

¹⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 10. – Ч. II. – Арк. 96–97.

¹⁸ Там само. – Арк. 103 а.

¹⁹ Там само. – Спр. 107. – Арк. 103.

²⁰ Там само.

²¹ Радянське будівництво на Україні в роки громадської війни (листопад 1918 – серпень 1919 рр.): 36. докум. і матер. – К., 1980. – С. 52–53.

²² Хроника // Вестник НКВД. – 1919. – № 28. – С. 15.

²³ Шліхтер А. Борьба за хлеб на Украине в 1919 году // Летопись революции – 1928. – № 28. – С. 15.

²⁴ Там само.

²⁵ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т.1. 1918–1941. – К., 1976. – С. 36–37.

²⁶ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – С. 61–62.

²⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 4. – Спр. 29. – Арк. 26.

²⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1954. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. перша. – К.: «Основи» – війсьсько України, 1994. – С. 54–55.

²⁹ Ленін про Україну. В 2-х ч. – Ч. 2. 1917–1922. – К.: Політвидав України, 1977. – С. 493.

³⁰ Красная книга ВЧК: В 2 т. – 2-е изд. – Т.1. – М., 1989. – С. 15; Ленін В. Лист М.І. Лацісу від 4 червня 1919 р. // Повне збір. тв. – Т. 50. – С. 338.

³¹ ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 10. – Ч. 3. – Арк. 173.

³² Документи трагічної історії України (1917–1927 рр.) / Редактор-упорядник П. П. Бачинський. – К., 1999. – Док. №138. – С. 241; Десять заповідей. Інструкція агітаторам-комуністам на Україні: Промова народного комісара Т.Троцького // Київ. – 1997. – № 12. – С. 114.

³³ Ленін В.І. Членам Ради праці і оборони // Повне збір. тв. – Т.51 – С.244–246.

³⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 20. – Арк. 54–57.

³⁵ Історія України: нове бачення. – К.: Альтернативи, 2000. – С. 266.

³⁶ Там само.

³⁷ Сборник научных трудов Харьковского горного института: Работы кафедр обществ. Наук. – Харьков, 1959. – Т. 8. – С. 30.

³⁸ Український історичний журнал – 1966. – №1. – С. 29.

³⁹ Володимир Ілліч Ленін: Біографічна хроніка. – М., 19179. – Т. 10. – С. 277.

⁴⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 6.

⁴¹ Там само. – Оп. 6. – Спр. 13. – Арк. 34–35.

⁴² Історія Української РСР. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 177.

⁴³ Там само. – С. 178.

⁴⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 897. – Арк. 177–183.

Петр БРИЦКИЙ
(Черновцы)

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ЦК РКП (б) И СОВНАРКОМА РСФСР В УКРАИНЕ В 1918–1920 ГГ.

В статье анализируется продовольственная политика ЦК РКП (б) и Совнаркома России в 1918–1920 гг. накануне первого голода в Украине 1921–1923 годов, которая стала основной его причиной.

Ключевые слова: *продразверстка, продовольственные отряды, комбеды, комнезамы, ревкомы, «военный коммунизм».*

Petro BRYTS'KYI
(Chernivtsi)

SUPPLIES POLICY OF CK RKP(B) AND COUNCIL OF NATIONAL COMMISSARS OF THE RSFSR IN UKRAINE IN 1918–1920

This article is about the supplies policy of the Central Committee of the CK RKP(b) and Council of National Commissars in 1918–1920, which caused the first starvation in Ukraine in 1921–1923.

Key words: *requisitioning, supplies groups, Committees, revolutionary committees, «war communism».*

УДК (477)(339.9+327):(4),«1920-1929»930.1

Олександр ДАНИЛЕНКО
(Київ)

УКРАЇНЬСЬКА СРР В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ 1920-х рр.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Аналізується наукова література з питань міжнародних відносин та зв'язків Української СРР з європейськими країнами в 1920-х рр.

Ключові слова: *УСРР, міжнародні відносини, міждержавні зв'язки, дипломатія, історіографія.*

Історіографічний дискурс передбачає наявність концептуальних підходів та проблемно-тематичних пріоритетів науково-історичних досліджень, зафіксованих в історіографічних джерелах: багатотомні узагальнюючі праці системного рівня, ін-

дивідуальні й колективні монографії, дисертаційні дослідження, тематичні збірники статей, авторські статті, рецензії, мемуари тощо. Існують різні практики історіописання, але для пошуку методу історіографічного аналізу вибір невеликий. Його можна реалізувати шляхом використання традиційного проблемно-хронологічного підходу за інституційним принципом відбору історіографічних дискурсів: радянського, західного з поділом на європейську, американську та українську діаспорну наукову літературу, сучасну українську та зарубіжну, дотримуючись усталеної схеми. Існують загальні й конкретні методи вивчення історіографічних джерел, оптимальне застосування яких залежить від мети, завдання і предмета дослідження. Історіографію історії міжнародних відносин можна розглядати в контексті загального розвитку історичної науки, співставляючи з іншими аспектами, в результаті матимемо знання про особливості формування теоретично-методологічних основ західної чи радянської школи, але найголовніше – уникнемо звичайного бібліографічного опису праць.

Встановити першу публікацію, яка б започаткувала вивчення історії міждержавних відносин та міжнародних зв'язків України в 1920-і роки складно, тому що мають бути узгоджені критерії історіографічних джерел. Аналітичні дослідження прикладного характеру, які передували підписанню міжнародних угод, могли б стати першими серед них, а прижиттєві статті і брошури радянських дипломатів пропагандистського характеру, видрукувані у 20-х роках, претендували б на визнання прикладного нарративу. Публікації того періоду, навіть книги, мають ознаки фактологічних носіїв інформації, а не суто історіографічних джерел, оскільки відносини і зв'язки не були завершеними, а соціально-політичні процеси вирізнялися нестабільністю, суперечливим та непередбачуваним розвитком.

Для історіографічного дискурсу, починаючи від становлення марксистської парадигми висвітлення міжнародних зв'язків, була притаманна концептуально-фразеологічна формула – «радянсько-німецькі», «радянсько-польські» відносини тощо. Вона віддзеркалювала дипломатичні відносини між країнами, тобто міждержавні, але існували взаємини між народами, які виходили за межі міждержавних, оскільки стосувалися різних форм соціального співробітництва. Для радянських дипломатів, політиків, істориків і публіцистів формулювання «радянсько-німецькі» чи будь-які інші відносини мало ідеологічний та функціональний контекст, як і для значної частини західних державних діячів та учених. Не випадково ця «фразеологічна модель» зустрічалася в публікаціях радянських авторів¹ та західноєвропейських дослідників радянської історії першого десятиліття її формування². Висвітлення міждержавних стосунків СРСР з

європейськими країнами у роки їх фактичного формування вирізнялося ідеологічною залежністю від їх перебігу, від офіційної позиції радянського політичного керівництва, від конкурентного середовища та європейської політики загалом. Про системні дослідження у ті роки не могло бути мови, особливо за умов політичних репресій проти наукової інтелігенції, тобто потенційних авторів.

Узагальнюючі праці почали з'являтися одразу після завершення Другої світової війни. Так, у 1945 р. з'явився другий том «Історії дипломатії», який започаткував серію багатотомного видання³ [3]. Україна згадується лише в розділі про підготовку та підписання Брестського мирного договору. Автором розділу був І. І. Мінц. У колективних працях з історії України, які виходили у 1957 р.⁴, у 1967 р.⁵, у 1977 р.⁶, тобто кожних десять років, міжнародні відносини висвітлювалися в контексті ідей пролетарського інтернаціоналізму та революційної солідарності трудящих. Концепція загальносоюзного, тобто московського дипломатичного представництва на міжнародній арені, була домінантною для колективних та індивідуальних монографій.

Історіографічні дослідження з історії України, хоч і згадували окремих українських дослідників міжнародної проблематики, однак не вирізнялися високим рівнем теоретичних узагальнень і тематичним спрямуванням⁷. Російська радянська історіографія мала у своєму доробку підсумкові історіографічні праці. Зокрема, у 1976 р. С. Р. Сухоруков опублікував ґрунтовну фактологічну монографію, в якій висвітлювались концептуальні та тематичні пріоритети західнонімецької історіографії радянсько-німецьких відносин у 1917-1932 рр.⁸ Об'єктом його дослідження стали наукові праці, що побачили світ у 50-60-х роках у Німеччині, автори яких торкалися переважно наслідків Рапальського договору, зовнішнього курсу Веймарської республіки стосовно СРСР. У сучасних історіографічних дослідженнях соціально-економічних та політичних проблем міжвоєнного розвитку радянського суспільства, виконаних російськими⁹ і українськими істориками¹⁰, міжнародні відносини, за винятком окремих праць¹¹, не розглядаються, відтак постає необхідність системного аналізу монографічних, дисертаційних праць, тематичних статей та їх збірників, написаних у 50-90-х роках ХХ – початку ХХІ ст.

Історіографічні джерела, судячи із їх змісту, тематики, структури, фактологічного підходу, можна поділити на чотири групи. До першої належать праці, в яких висвітлюються загальні питання становлення та розвитку української дипломатії, зовнішньої політики державних формувань в Україні, укладання мирних угод, урегулювання кордонів та міграційні процеси; до другої – ті дослідження, автори яких обрали традиційну схему висвітлення міждержавних відносин через конструкцію «радян-

сько-польські» чи «франко-радянські відносини»; третю становлять конкретні праці з історії становлення економічних, науково-освітніх та культурних зв'язків України з європейськими країнами; четверту групу наповнюють розвідки, присвячені діяльності персоналій, радянським дипломатам.

Предметом аналізу даної статті є перші дві групи історіографічних джерел. Формування першого тематичного напрямку розпочалося від початку написання багатотомної історії дипломатії, але для українських істориків визначили інший пріоритет – обґрунтування віковичної дружби українського та російського народів, а в сфері міжнародних відносин – висвітлення агресивної антирадянської політики «міжнародного імперіалізму», походу військ Антанти та його руйнівних наслідків, революційної діяльності комуністичних організацій у Німеччині, їх контакти з радянською країною. Саме ці аспекти досліджували у 50-60-х роках Д. М. Сташевський¹², І. М. Кулинич¹³, Р. Г. Симоненко¹⁴, А. М. Шлепаков¹⁵, І. С. Хміль¹⁶, О. А. Макаренко¹⁷, В. О. Горбик¹⁸, Д. М. Філіпенко¹⁹, які представляли українську радянську історіографію історії міжнародних відносин. Її методологічні засади перебували під впливом ідеології холодної війни, але для індивідуальних монографій українських істориків, які досліджували міжнародну проблематику, була притаманна хронологічна обмеженість висвітлення зовнішньополітичних аспектів міжвоєнного періоду 1923 роком, тобто ліквідацією НКЗС УСРР і створенням союзного наркомату зовнішніх зносин.

Україна, судячи з названих праць, перестала бути суб'єктом міжнародних відносин, передавши повноваження союзному відомству, відповідно зовнішня діяльність українських установ та відомств розчинилася в історіографічній термінології «радянська дипломатія», «радянські міжнародні відносини». Концепція меншовартості УСРР у міжнародних відносинах, яка де-факто почала формуватися в офіційних документах радянських органів влади наприкінці 20-х років, проіснувала в науковій літературі до початку 90-х років. Вона мала таку теоретичну фабулу: «Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами...», яка постає у монографіях І. Ф. Чернікова 1973 р.²⁰, М. М. Варварцева, Б. М. Забарка²¹. Ідеали пролетарської солідарності трудящих розкриваються в книзі О. А. Макаренка, який досліджував підтримку радянської країни світовим пролетаріатом у 1921–1925 рр.²².

Тема солідарності трудящих у 1920-х рр. виявилася актуальною, про що свідчило розширення географії інтернаціональних робітничих зв'язків та їх науково-історичного висвітлення²³.

Теоретично-методологічні та суто фактологічні праці західних дослідників, у тому числі представників української діаспори, які торкалися національної державності, її внутрішньої і зовнішньої

політики, дипломатії, підлягали критичному переглядові в контексті марксистсько-ленінської парадигми вивчення суспільних процесів. Упродовж 1976-1989 рр. з'явилися історіографічні та історично-політологічні дослідження М. М. Варварцева про буржуазне «українознавство»²⁴, О. М. Майбороди – про критику «буржуазних концепцій етногенезу українського народу»²⁵, В. М. Ткаченка – про концепції радянологів стосовно інтернаціоналізації суспільно-політичного життя в СРСР²⁶.

Українська діаспорна історіографія переймала переважно політичною історією УНР 1917–1920 рр., а західна політологічна думка – національною політикою СРСР, внутрішніми проблемами розвитку радянського суспільства (українізація, коренізація, націонал-ухильництво, Голодомор)²⁷, не зосереджуючись на конкретних проблемах участі УСРР в міжнародних відносинах, розглядаючи їх окремі сторони в контексті зовнішньої політики СРСР. Особливості міжнародних відносин СРСР з європейськими країнами вивчав відомий дослідник історії СРСР та більшовизму Е. Карр²⁸.

Сучасна українська історична наука, продовжуючи дослідження дипломатичних відносин, поступово долає концепцію хронологічної і фактологічної обмеженості їх висвітлення. В різні історичні періоди висвітлюється зовнішня політика України в працях, які опублікували В. Литвин, С. Кульчицький, О. Павлюк, М. Кірсенко, М. Дорошко, І. Стрельникова, Р. Пиріг, І. Овсій, А. Зінченко, Д. Табачник²⁹. Автори виділяють кілька етапів її розвитку, у тому числі і протягом ХХ ст., розкривають діяльність українських дипломатів та дипломатичних установ. В них аналізуються невідомі пласти не тільки історії дипломатії, а й національної психології, етнополітики, проблем державного управління тощо.

Прикладною конкретністю та проблемно-тематичною спрямованістю вирізняється змістовна монографія О. Р. Купчика³⁰. За структурно-функціональною композицією вона дещо нагадує навчальне видання з історії дипломатії і стосується винятково зовнішньополітичної діяльності уряду УСРР. Недостатньо узгодженими в роботі виглядають три смислові фабули: зовнішньополітична діяльність, українська форма та її радянський зміст. Кілька статей дослідника присвячені різним питанням дипломатичної діяльності уряду УСРР, а також Закордонного відділу ЦК КП(б)У, тобто радянських та партійних органів влади, а не лише Раднаркому УСРР в особі зовнішньополітичного відомства. З концептуальної точки зору, враховуючи структуру та проблемно-тематичні пріоритети автора згаданої книги, вона більш наближена до праць з історії дипломатії та державної служби в Україні.

На таких методологічних засадах написані монографії Д. В. Веденеєва та Д. В. Будкова, а також І. Б. Дацківа³¹.

Монографія В. В. Соловійової³² розкриває дипломатію УЦР, Української Держави, Директорії УНР, участь у міжнародних форумах, але у праці не простежуються конфліктні ситуації у взаєминах між національними і радянськими дипломатичними місіями. Міжнародне становище України у 1917–1922 рр. розкрив М. С. Держалюк, підкресливши її самостійницький статус у сфері міждержавних відносин³³. Українські історики розглядають 1917–1921 рр. як самостійний період формування та функціонування української дипломатії³⁴, а також поширюють її хронологічні рамки на все ХХ ст.³⁵

Окремі дисертаційні дослідження, присвячені історично-дипломатичним аспектам зовнішньої політики України у 20-х роках, концептуально і тематично висвітлюють проблему визнання УНР. Серед них дисертації В. В. Соловійової³⁶, О. С. Кучика³⁷, С. Б. Кобринської³⁸. Автори цих праць виокремлюють дипломатичні впливи та утвердження української державності у роки національно-визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр.

Крім книг, дисертацій та збірників статей цієї групи, починаючи з 50-х років і дотепер, публікувалися також десятки авторських статей у багатьох наукових періодичних виданнях, але більш концентровано на сторінках «Українського історичного журналу»³⁹, «Історичних досліджень. Історія зарубіжних країн», перший випуск яких вийшов у 1975 р.⁴⁰, а завершальний 15-й випуск з цієї серії – у 1989 р.⁴¹ Тематичним його продовженням став науковий часопис «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник наукових праць», перший випуск видрукований у 1991 р. за редакцією П. С. Соханя, а наразі – за редакцією С. В. Віднянського.

Проаналізувавши тематичне спрямування та концептуальні засади наукових статей збірника, слід відзначити їх різноплановість: Н. В. Кривець опублікувала кілька статей про дипломатичні місії УНР та УСРР в Німеччині, І. М. Кулинич – про науково-технічні зв'язки з Німеччиною, В. В. Павленко та М. І. Павленко – про міжвоєнні українсько-болгарські зв'язки, про соціально-правовий статус та репатріацію військовополонених українців, І. В. Євсєєнко – про радянсько-чехословацькі відносини, С. П. Журавльова, О. Гісем, І. Ю. Муляр – про зовнішні зносини УСРР, а також про формування повноважного представництва у Польщі і українсько-польські міждержавні культурні зв'язки⁴². За деяким винятком, згадані історики обмежувалися хронологічними рамками 1921–1923 рр., розглядаючи Україну у ролі суб'єкта міжнародних відносин, але суттєвих методологічних підходів не було виявлено, тобто двосторонній тандем відносин продовжує діяти, і друга половина 20-х років залишається «білою плямою».

Другу групу історіографічних джерел становлять монографії, дисертації, статті, в яких висвіт-

люються переважно міждержавні контакти, тобто за усталеною історіографічною традицією «радянсько-польських», «радянсько-німецьких» відносин.

Найактуальнішими виявилися «радянсько-польські відносини», як прийнято було їх називати за доби радянської історіографії, хоча існували й інші формулювання, проте незмінною залишалася звична концепція їх висвітлення. Переважна більшість праць радянських дослідників, присвячених відносинам СРСР з Польщею, стосувалася Ризького мирного договору, а їх висвітлення відбувалося за канонами історії дипломатії. Зокрема, у монографії П. М. Ольшанського⁴³, п'ять її тематичних розділів присвячено радянсько-польським відносинам після Ризького договору, стосункам радянської Росії з Польщею довкола Генуезької конференції, Рапалло, Гааги тощо. Із 22 підрозділів цієї монографії лише у двох розкриваються міжнародні зв'язки у соціально-економічній сфері (допомога польських «прогресивних сил» голодуючим у Росії та відновлення торгово-економічних відносин. Український контекст не досліджується, якщо не брати до уваги проблему допомоги «польської воєнщини петлюрівцям».

У дисертаційних дослідженнях радянських істориків переважала традиційна схема висвітлення радянсько-польських відносин, а пріоритетними були особливості дипломатичних стосунків. Зокрема, у дисертації П. М. Ольшанського збережена політично-дипломатична складова дослідження проблеми, а також зазначено, що «...радянська, як і польська марксистська історіографія радянсько-польських відносин у 1918–1924 рр., ще не отримала більш-менш вичерпного висвітлення»⁴⁴. Проаналізувавши історіографію, він дійшов висновку, що монографії та статті польських і радянських істориків стосуються переважно «військових конфліктів між радянськими республіками та буржуазною Польщею», а історія боротьби радянської країни за мир з Польщею, хід перемовин у 20-х роках, аналіз Ризького договору, на його думку, не стали предметом належного дослідження на початку 70-х років. Необхідно зазначити, що П. М. Ольшанський також не подолав інерції політизованого тлумачення проблеми, тому історію дипломатичних відносин подає під кутом зору військово-політичної конфліктології.

Друга половина 20-х років у взаєминах Польщі та СРСР, судячи з дисертації С. Я. Лопатнюка⁴⁵, також висвітлювалася з позиції міждержавного протистояння та конфліктності, хоча між країнами відбувалися торгові, науково-освітні, соціально-гуманітарні зв'язки по лінії громадських організацій, Червоного Хреста, візового режиму тощо. В дисертації М. М. Черних, яка вивчає становлення польсько-радянських відносин через праці відомого діяча польського комуністичного руху Ю. Мархлевського, зазначено її методологію: «...марксистсько-ленінське вчення про міжнарод-

ні відносини в період загальної кризи капіталізму»⁴⁶.

Інші концептуальні підходи, а їх уже мали на 80-ті рр. західні політологія, етнологія, соціологія, історіографія, не визнавалися радянськими істориками, оскільки заборонялися органами політичної цензури. Така методологічна одноманітність пояснює тематичну однобокість праць. Вона була характерна для української радянської історіографії, судячи із кваліфікаційних досліджень Г. А. Дездежули⁴⁷, М. П. Гетьманчука у 70-80-х роках⁴⁸.

В окремих наукових доробках з'являлися фрагменти торгово-економічних зв'язків між Польщею та радянською Росією у першій половині 20-х років⁴⁹. Судячи з ювілейного видання Інституту історії України НАН України, яке вийшло друком у 2006 р.⁵⁰, проблематика польсько-радянських відносин досліджувалася за усталеною історіографічною традицією до самого початку 90-х років ХХ ст., а відносини між народами в галузі культури, науки, освіти залишалися поза увагою істориків.

Сучасна історична наука дещо розширила тематичний діапазон у з'ясуванні відносин між країнами у 1920-і роки, але інтелектуальний спадок минулого притаманний для багатьох монографічних і дисертаційних праць. Ґрунтовні монографії Б. В. Гудя, опубліковані у 1997–2006 рр., стосуються українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр., пошуку винних у конфліктах першої половини ХХ ст. між поляками та українцями, етносоціальних аспектів українсько-польських конфліктів⁵¹. Він та його колеги, які вивчають політичні аспекти міждержавних відносин, не виходять за хронологічні рамки 1923 р. Відомий український історик-міжнародник С. В. Віднянський, пояснюючи цю обставину, зазначив, що «...на початку 20-х років УСРР певний час виступала на міжнародній арені як незалежна й суверенна держава, хоча й встигла до початку 1923 р. завдяки активній зовнішній політиці встановити договірні стосунки з 15-ма державами», але «...з утворенням СРСР Україна втратила право на самостійну зовнішньополітичну діяльність»⁵². Учений порушив важливе питання про участь УСРР у міжнародних відносинах у ролі суб'єкта та об'єкта, яке залишається недостатньо висвітленим стосовно другої половини 20-х років.

У монографії відомого українського дослідника українсько-польської війни 1918–1919 рр. М. Р. Литвина, крім військових баталій, висвітлюється військово-політичний союз УНР і ЗУНР⁵³, що є показником системного підходу до вивчення ідеї соборності українських земель.

У 1998 р. вийшла друком нова книга М. П. Гетьманчука, предметом дослідження якої стало українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр.⁵⁴ Цей учений захистив також докторську дисертацію, тема якої співпадає з назвою його монографії⁵⁵. До наукових пріоритетів авто-

ра належать: підготовка, укладання та виконання статей Ризького договору, обмін військовополоненими, відносини УСРР з Польщею у 1921–1923 рр., «українізація» і польська меншина в Україні. Водночас дослідник не вивчає економічних відносин, ролі українського ринку, наукових та культурних контактів між народами.

Російська дослідниця польсько-радянських відносин у 1924–1928 рр. О. В. Бабенко у своїй монографії⁵⁶, розглядає порушені нею проблеми в контексті «дипломатичної історії Європи міжвоєнного двадцятиріччя», тобто традиційно, уникаючи соціально-економічних, науково-культурних аспектів. Вплив Ризького договору на територію України розглядався також у колективній монографії, авторами якої є українські історики⁵⁷. Становище західноукраїнської інтелігенції у державних кордонах Польщі та пошук ними соціального і політичного притулку в УСРР простежується в ґрунтовній монографії О. С. Рубльова⁵⁸, хоча автор не аналізує самих культурних зв'язків між країнами, оскільки не ставив їх вивчення за мету. Досліджуючи дипломатичні відносини між Польщею та УСРР у 1921–1923 рр., О. В. Гісем приділив значну увагу становленню дипломатичних місій обох країн, а також намагався висвітлити торгово-економічні відносини між УСРР та Польщею⁵⁹. Військово-історичний аспект українського питання в радянсько-польських відносинах постає у дисертації А. Г. Ліпкана⁶⁰, але без акцентування на соціально-економічних проблемах та науково-технічному обміні між країнами.

Дослідження радянсько-чехословацьких відносин міжвоєнного періоду мають власну динаміку, яка зумовлена доленосними датами, починаючи з 1918, а далі були 1938, 1948 та 1968 р., кожна з яких впливала на висвітлення міждержавних стосунків. Для чехословацької історіографії та радянської історичної науки, починаючи з 50-х років та протягом наступних років, стали пріоритетними проблеми розвитку пролетарської солідарності, міжнародного комуністичного руху, інтернаціональних чехословацько-радянських зв'язків. Вони висвітлювалися, особливо у 50-60-х роках, на методологічних принципах класової теорії суспільного розвитку, тому питання класової боротьби в Чехословаччині 20-х років ХХ ст., виокремлення контрреволюційної та антирадянської політики Т. Масарика і Е. Бенеша, інтернаціональної підтримки СРСР – були тоді актуальними⁶¹. У 1968 р. вийшла друком колективна праця, в якій висвітлювались державні, економічні та культурні зв'язки двох країн у міжвоєнний період⁶².

В українській радянській історіографії, починаючи з середини 1960-х років, чехословацько-радянські відносини міжвоєнної доби досліджував І. А. Петерс, який у 1965 р. опублікував ґрунтовну монографію з цієї проблеми⁶³, а через три роки захистив докторську дисертацію⁶⁴. В ній дослідник

висвітлював пролетарську солідарність в обох країнах, особливості дипломатичних та економічних відносин, хоча питання культурних зв'язків між СРСР та Чехо-Словацькою фактично не висвітлювалися, про що зазначено в авторефераті. У 1980 р. І. А. Петерс видав ще одну монографію, в якій розкривається участь трудящих Чехо-Словацьчини у підтримці СРСР у 1926-1932 рр.⁶⁵ Пролетарська солідарність обох країн була предметом дослідження дисертації І. В. Ілька, захищеної у 1990 р.⁶⁶, яка завершувала епоху радянської історіографії історії міжнародних відносин, хоча відносна її тяглість спостерігалася ще на початку 90-х років у працях українських та російських істориків.

Вивченню історичного досвіду чесько-словацько-українських взаємин у міжвоєнний період присвячена дисертаційна робота С. В. Віднянського, яка була захищена у 1997 р.⁶⁷ Предметом даного дисертаційного дослідження, а насправді усього наукового доробку вченого у цій сфері, була політика Чехо-Словацьчини щодо України, українського питання, і серед його конкретних завдань – вивчення «дипломатичних, торговельно-економічних і культурних» зв'язків між країнами.

Історію українсько-болгарських відносин тривалий час досліджує В. В. Павленко, яка опублікувала протягом 1970-1980-х рр. кілька праць, присвячених висвітленню пролетарської солідарності, радянсько-болгарського співробітництва⁶⁸. У 1996 р. дослідниця видала монографію про українсько-болгарські взаємини у 1918–1939 рр.⁶⁹ та захистила докторську дисертацію, показавши міждержавні відносини України і Болгарії, виокремивши торговельні зв'язки, обмін військовополоненими, контакти громадських організацій, становище болгарської меншини та болгарської політеміграції в УСРР, а також діяльність українських емігрантських об'єднань на болгарській землі.

Радянська історіографія, предметом якої, як зазначалося, були двосторонні відносини, поєднувала висвітлення дипломатичних кроків з економічними та культурними зв'язками, хоча такий дуалізм зустрічався рідко, але мав місце. Наприклад, у монографії українського історика І. Ф. Чернікова, яка вийшла у 1962 р.⁷⁰, крім першого розділу про політичні контакти СРСР і Туреччини, два наступних стосувалися економічного співробітництва та культурних зв'язків. До праць, у яких політичний аспект переважав над гуманітарним співробітництвом, можна віднести монографії І. О. Росенка⁷¹, Г. Л. Розанова⁷², А. А. Ахтамзяна⁷³ з історії радянсько-німецьких зв'язків, що публікувались у 1950–1970-х роках. Вони присвячені висвітленню дипломатичних стосунків, обставин та перших кроків міжнародного визнання радянської країни окремими європейськими державами. Радянська Україна не згадується, а джерельна база названих праць віддзеркалює корпус опублікованих текстів міжнародних угод.

У дисертаційних дослідженнях М. Є. Рожика⁷⁴, О. М. Рудченка⁷⁵ розглядалися економічні, наукові та культурні зв'язки, але на матеріалах РСФРР. Комбінований підхід до висвітлення українсько-німецького співробітництва у 1918–1933 рр., тобто розгляду політичних, дипломатичних та економічних відносин, був запропонований українською дослідницею Н. В. Кривець, монографія якої з'явилася у 2008 р.⁷⁶, але в ній недостатньо вичерпно розкрито торговельну складову, діяльність українських державних та кооперативних представництв.

Інституційно історія Німеччини, Англії, Франції, Італії та інших європейських країн досліджувалася провідними радянськими науковими установами, зосередженими переважно у Москві та Ленінграді. Відносини між СРСР та «капіталістичними країнами» міжвоєнного періоду також належали до їх пріоритетних напрямів. Наприклад, монографічні і дисертаційні праці Ю. В. Борисова⁷⁷, Н. В. Кузнецової⁷⁸, опубліковані на початку 60-х та наприкінці 70-х років, висвітлювали французько-радянські політично-дипломатичні відносини. Військово-політичний аспект антирадянської зовнішньої політики англійських консерваторів у 1924–1927 рр. вивчала С. В. Ніконова⁷⁹. Наприкінці 50-х років у Москві вийшли три монографії: Ф. Д. Волкова про англо-радянські відносини у 1924-1929 рр.⁸⁰, В. І. Попова з аналогічною назвою про 1927–1929 рр.⁸¹, а також О. М. Красільникова про політику Англії щодо СРСР у 1929-1932 рр.⁸² Їх об'єднує не лише спільна методологія дослідження міжнародних відносин, а й тематична структура, яка віддзеркалює традиційний напрям висвітлення дипломатичних та суто політичних відносин між країнами. Економічні аспекти розглядаються побіжно, щоб підкреслити роль і місце економік обох країн на світовому ринку промислової продукції. Радянсько-італійські стосунки у 20-х роках ХХ ст. досліджував російський історик І. А. Хормач, торкаючись економічних зв'язків⁸³. В українській історіографії, крім праць М. М. Варварцева з історії ХІХ ст., цей аспект залишався малодослідженим.

Узагальнюючи теоретичні та фактологічні особливості історіографічних джерел цієї групи, слід визнати, що переважна більшість з них присвячена винятково історії дипломатичних та політичних відносин СРСР з європейськими країнами, меншою мірою – з'ясуванню економічних та науково-культурних зв'язків. Україна, починаючи з другої половини 20-х років, висвітлювалася як несамостійна і невід'ємна складова частина СРСР і радянської зовнішньої політики, а методологічну основу радянської історіографії міжнародних відносин становила теорія класової боротьби, протистояння, конфліктності, принципи пролетарського інтернаціоналізму.

Сучасна історіографія відмовилася від марксистської парадигми вивчення соціально-політичних

відносин, замінивши не лише термін «радянсько-німецькі» на «українсько-німецькі» чи інші, але переглянула чимало схем, догм, підходів, напрямів, застосовуючи структурно-системний метод для дослідження двосторонніх чи багатосторонніх міжнародних зв'язків України з європейськими країнами. Українська історична наука активніше розробляє міжнародні відносини досліджуваного періоду з Польщею, Чехо-Словаччиною, Болгарією та Німеччиною, меншою мірою з Францією, Італією, Англією, скандинавськими країнами.

Таким чином, історіографічне поле історії міжнародних відносин і зв'язків радянської України з європейськими країнами у 1920-х роках доволі багате і різноманітне, однак містить ще немало перспективних для нового осмислення тем і сюжетів.

¹ Гольдфарб А. Франция и СССР / Пред. П. Паскаля / А. Гольдфарб. – М.: Молодая гвардия, 1925. – 125 с.; Русланец Н. Что может дать трудящимся франко-советская конференция / Н. Русланец. – М.; Л.: Госиздат, 1926. – 33 с.; Англо-советские отношения со дня подписания торгового соглашения до разрыва. – М.: Изд-во наркомата по иностранным делам, 1927. – 172 с.; Англо-советский договор и СССР / Под ред. Политпросвета ЦК РЛКСМ. – М.: Молодая гвардия, 1925. – 62 с.

² Die Geschichtswissenschaft in Sowjet Russland 1917-1927. Bibliogr. Katalog / Mit V. Vorwort Otto Hoetzsch. – Berlin-Königsberg: Ost-Europa-Verlag, 1928. – 192 S.; Hoetzsch Otto. Aus der historischen Wissenschaft der Sowjetunion. Vorträge ihrer Vertreter während der «Russischen Historiker Woche» / O. Hoetzsch. – Berlin – Kenigsberg: Ost-Europa-Verlag, 1929. – 199 S.

³ Історія дипломатії. В 2 т. Том второй: Дипломатія в нове время (1872-1919 гг.) / Под ред. В. П. Потемкина: Состав.: проф. В. М. Хвостов и проф. И. И. Минц. – М.; Л.: Госполитиздат, 1945. – 423 с.

⁴ Історія Української РСР: в 2 т. / Редкол.: М. І. Супруненко (голов. ред.) та ін. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – Т.1. – 779 с.

⁵ Історія Української РСР: У 2 т. Т. 2. Редкол.: К. К. Дубина (голов. ред.) та ін.; Редкол. П. П. Гудзенко та ін. – К.: Наукова думка, 1967.- 859 с.

⁶ Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 6: Українська РСР у період побудови і зміцнення соціалістичного суспільства (1921-1941) / Голов. ред.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол.: П. П. Гудзенко (відпов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1977. – 544 с.

⁷ Див.: Санцевич А. В. Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР 1936-1986 гг. / Под ред. акад. АН УССР Ю. Ю. Кондуфора / А. В. Санцевич, Н. В. Комаренко. – К.: Наук. думка, 1986. – 206 с.

⁸ Сухоруков С. Р. Западногерманская буржуазная историография советско-германских отношений 1917-1932 / С. Р. Сухоруков. – М.: Наука, 1976. – 229 с.

⁹ Історіографія сталінізму: Сб. статей / Под ред. Н. А. Симонія. – М.: РОССПЭН, 2007. – 480 с.

¹⁰ Васильчук Г. М. Радянська Україна 20-30-х рр. ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс / Г. М. Васильчук. – Запоріжжя: Запорізь. нац. ун-т, 2008. – 314 с.; Коцур Г. Г. Нова економічна політика в Україні: історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 07.00.06. – історіографія, джерелознавство... /

Г. Г. Коцур; Інститут історії України НАН України. – К., 2001. – 18 с.

¹¹ Довган Ю. Л. Політика Франції, Великої Британії та США щодо національної державності України в 1917-1920 рр. у вітчизняній та українській зарубіжній історіографії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Ю. Л. Довган; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 17 с.; Футала В. Історія вивчення суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі (1921-1939) / В. Футала. – Львів-Дрогобич: Коло, 2010. – 456 с.

¹² Сташевський Д. М. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917-1924) / Д. М. Сташевський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 15 с.; його ж. Прогресивные силы США за признание советского государства, 1917-1933. / Д. Н. Сташевский. – К.: Наук. думка, 1969. – 216 с.

¹³ Кулинич І. М. Революційна діяльність німецької комуністичної групи «Спартак» на Україні (1918-1919 рр.) / І. М. Кулинич, М. М. Кошик. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 136 с.; Kulinytsch I. M. Die deutsche Spartakusgruppe in der Ukraine 1918-1919 / I. M. Kulinitich. – Berlin: Dietz Verlag, 1961. – 128 S.

¹⁴ Симоненко Р. Г. Ленінський принцип мирного співіснування – генеральна лінія зовнішньої політики СРСР / Р. Г. Симоненко, І. Ф. Черніков. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 73 с.; його ж. Провал політики міжнародного імперіалізму на Україні (друга половина 1919 – березень 1921 р.) / Р. Г. Симоненко. – К.: Наукова думка, 1965. – 303 с.

¹⁵ Шлепаков А. М. Україна в планах міжнародної реакції напередодні Другої світової війни / А. М. Шлепаков. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – 64 с.; його ж. В роки зростання воєнної небезпеки (1920-1940) / А. М. Шлепаков. – К.: Держполітвидав, 1963. – 54 с.

¹⁶ Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни: дипломатична діяльність Української РСР (1917-1920) / І. С. Хміль. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 328 с.

¹⁷ Макаренко А. А. Мировой пролетариат – Стране Советов: движение зарубежного рабочего класса в защиту и помощь советской страны. 1921-1923 гг. / А. А. Макаренко. – К.: Изд-во АН УССР, 1963. – 292 с.

¹⁸ Горбик В. А. Правящий класс и рабочее движение в Англии. 1959-1964 / В. А. Горбик. – К.: Наук. думка, 1968. – 156 с.

¹⁹ Філіпенко Д. М. Друзі й вороги революційної Туреччини (1918-1922) / Д. М. Філіпенко. – К.: Наук. думка, 1968. – 210 с.

²⁰ Черніков І. Ф. Дружня підтримка і співробітництво: Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького і Середнього Сходу (1922-1939) / І. Ф. Черніков. – К.: Наук. думка, 1973. – 123 с.

²¹ Варварцев М. М. Буржуазно-націоналістична пропаганда на службі антикомунізму / М. М. Варварцев. – К.: Наукова думка, 1974. – 192 с.; Забарко Б. М. Классовая борьба и международная рабочая помощь: Из истории международной пролетарской солидарности 1924-1929 / Б. М. Забарко. – К.: Наук. думка, 1974. – 224 с.

²² Макаренко А. А. Могучая сила пролетарской солидарности: Поддержка зарубежным пролетариатом Советской страны в 1921-1925 гг. / А. А. Макаренко. – М.: Политиздат, 1976. – 319 с.

- ²³ Павленко В. В. Солидарність трудящихся Української ССР с революційною боротьбою робочих і крест'ян Болгарии, 1923-1934 гг. / В. В. Павленко. – К.: Наук. думка, 1977. – 140 с.; Движение международной солидарности трудящихся. 1924-1932 / Ред. кол.: А. Н. Шлепаков и др. – К.: Наук. думка, 1980. – 393 с.
- ²⁴ Варварцев М. М. Буржуазне «українознавство» – знаряддя ідеологічних диверсій імперіалізму / М. М. Варварцев. – К.: Наук. думка, 1976. – 187 с.
- ²⁵ Майборода О. М. Критика буржуазних концепцій етногенезу українського народу / О. М. Майборода. – К.: Наук. думка, 1987. – 188 с.
- ²⁶ Ткаченко В. Н. Интернационализация общественной жизни и буржуазная советология / В. Н. Ткаченко. – К.: Наук. думка, 1989. – 208 с.
- ²⁷ Mace J. E. Communism and the Dilemmas of National Liberation Nat. Communism in Sov. Ukraine, 1918-1933 / J. E. Mace – Cambr., Mass.: Garvard Ukr. Research Inst., 1983. – 334 p.; Conquest Robert. Harvest Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror – Femine / R. Conquest. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1986. – 412 p.; Магочій П. Р. Історія України / П. Р. Магочій. – К.: Критика, 2007. – 638 с.
- ²⁸ Карр Э. История Советской России. Большевицкая революция 1917-1923 / Э. Карр. Кн. 1, Т. 1-2. – М.: Прогресс, 1990. – 764 с.; його ж. Русская революция. От Ленина до Сталина. 1917-1929. – М.: ИнтерВерсо, 1990. – 207 с.
- ²⁹ Литвин В. М. Україна: Міжвоєнна доба (1921-1938 рр.) / В. М. Литвин. – К.: Альтернативи, 2003. – 512 с.; Кульчицький С., Павлюк О., Кірсенко М. Європейська дипломатія та Україна у міжвоєнний період (1921-1939) // Нариси історії дипломатії України / Відп. ред. В. А. Смолій. – К., 2001. – С. 397-490; Дорошко М. Дипломатія Радянської України у 1917-1923 рр.: головні дієві особи // Україна дипломатична. – 2007. – Вип. VIII. – С. 127-145; Стрельникова І. Ю. Організаційно-правові засади функціонування зовнішньополітичного відомства в УСРР (1917-1929 рр.): автореф. дис. канд. юрид. наук спец.: 12.00.01. Нац. юр. академія ім. Я. Мудрого. – Харків, 2009. – 20 с.; Пиріг Р. Я. Звіт Народного Комісаріату Закордонних Справ // Політика і час. – 1992. – №3. – С. 49-57; його ж. «...Ми не можемо відмовлятися від самостійних представництв УСРР» // Політика і час. – 1993. – №1. – С. 63-66; Овсій І. О. Зовнішня політика України від давніх часів до 1944 року / І. О. Овсій. – К.: Либідь, 1999. – 236 с.; Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до початку нового часу: Навч. посіб. / А. Л. Зінченко. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 564 с.; Табачник Д. В. Історія української дипломатії в особах: навч. посіб. / Д. В. Табачник. – К.: Либідь, 2004. – 640 с., іл.; його ж. Українська дипломатія: нариси історії (1917-1990): навч. посіб. / Д. В. Табачник. – К.: Либідь, 2006. – 768 с.
- ³⁰ Купчик О. Р. Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1919-1923 рр.): «між українською формою та радянським змістом»: монографія. – Тернопіль: Тернограф, 2011. – 264 с.: іл.
- ³¹ Веденєв Д. В. Юність української дипломатії. Становлення зовнішньополітичної служби Української держави. 1917-1923 роки: монографія / Д. В. Веденєв, Д. В. Будков. – К.: К.І.С., 2006. – 312 с.; Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917-1923 рр.: моногр. / І. Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – 520 с.
- ³² Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1922 рр.: монографія / В. В. Соловійова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – 394 с.
- ³³ Держалюк М. С. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках / М. С. Держалюк. – К.: Оріяна, 1998. – 240 с.
- ³⁴ Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917-1921 років: на теренах постімперської Росії: Монографія / В. М. Матвієнко. – К.: ВПЦ Київський університет, 2002. – 397 с.
- ³⁵ Головченко В. І. Історія української дипломатії ХХ століття у статях / В. І. Головченко, В. М. Матвієнко. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. – 266 с.
- ³⁶ Соловійова В. В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917-1921 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук спец.: 07.00.01 – історія України / В. В. Соловійова. – Донецьк, 2006. – 35 с.
- ³⁷ Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці Антанти (1917-1920 рр.) / О. С. Кучик; Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 19 с.
- ³⁸ Кобринська С. Б. Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917-1921 рр.) за утвердження української державності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец.: 12.00.01 – історія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень; філософія права / С. Б. Кобринська; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1996. – 23 с.
- ³⁹ Український історичний журнал. Систематичний покажчик. 1967-1976 рр. / Укл.: І. М. Данилова, Є. Г. Кузнецова; Відп. ред. М. В. Коваль. – К.: Наук. думка, 1982. – 313 с.
- ⁴⁰ Історичні дослідження: Історія зарубіжних країн. – АН УРСР. Ін-т історії / Голов. ред. А. Г. Шевелєв. – К.: Наук. думка, 1975. – Вип. 1. – 175 с.
- ⁴¹ Історичні дослідження: Історія зарубіжних країн. – АН УРСР. Ін-т історії / Голов. ред.: Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наук. думка, 1989. – Вип. 15. – 78 с.
- ⁴² Кривець Н. В. Повноважене представництво України у Німеччині (1921-1923 рр.) Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки: збірник наук. праць. Вип. 7. / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 65-80; Дипломатичне представництво УНР у Німеччині (1919-1922 рр.) // Там само. – К., 2002. – Вип. 11. – С. 64-76; Українське консульство в Мюнхені 1919-1922 рр. // Там само. – Вип. 12. – К., 2003; Українсько-німецькі відносини у 1918-1933 рр.: історіографія проблеми // Там само. – Вип. 15. – К., 2006. – С. 453-465; Діяльність українських громадських організацій у Німеччині в міжвоєнний період // Там само. – Вип. 17. – К., 2008. – С. 251-263; Національно-культурна діяльність української еміграції у Німеччині в 20-30-ті рр. ХХ ст. // Там само. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 201-215; Кулинич І. М. Науково-технічні зв'язки Радянської України і Німеччини (1920-1932 рр.) // Там само. – Вип. 1. – К., 1991. – С. 70-76; Павленко В. В. Міжвоєнні українсько-болгарські зв'язки в галузі освіти і науки // Там само. – Вип. 7. – К., 1998. – С. 41-52; Павленко М. І. Репатріація військовополонених українців із Польської Республіки. 1920-1923 рр. // Там само. – С. 54-67; Павленко В. В. Відносини Радянської України і Болгарії (1917-1922 рр.) // Там само. – Вип. 6. – К., 1995. – С. 38-54; Сохань П., Павленко В. Проблеми військовополонених,

- інтернованих та біженців у міждержавних відносинах України та Болгарії (1918-1926 рр.) // Там само. – Вип. 13. – С. 86-95; Павленко М. І. Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921-1923 рр.) // Вип. 9. – К., 2000. – С. 90-102; Євсєнко І. В. Україна-Чехо-Словаччина: шляхи культурних взаємин міжвоєнної доби // Там само. – Вип. 2. – К., 1992. – С. 60-64; Євсєнко І. В. Становлення українсько-чехословацьких відносин 1917-1922 рр. // Там само. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 33-48; Україна в радянсько-чехословацьких відносинах 1923-1934 рр. (політичний і економічний аспекти) // Там само. – Вип. 9. – К., 2000. – С. 53-74; Журавльова С. П. Українсько-польське економічне партнерство 1921-1922 рр. // Там само. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 49-63; 3 історії зовнішніх відносин УСРР 1921-1924 рр. // Там само. – Вип. 9. – К., 2000. – С. 53-74; Гісем О. Створення повноважного представництва (посольства) УСРР у Польщі в 1921 р. // Там само. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 74-91; Муляр І. Ю. Українсько-польські міждержавні культурні взаємини у 20-30-х роках ХХ ст. // Там само. – Вип. 3. – К., 1993. – С. 21-31.
- ⁴³ Ольшанский П. Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921-1924 гг. / П. Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974. – 284 с.
- ⁴⁴ Ольшанский П. Н. Советско-польские отношения в 1918-1924 гг.: Автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук спец.: №573 – всеобщая история / П. Н. Ольшанский; Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР. – М., 1972. – С. 16.
- ⁴⁵ Лопатнюк С. Я. Политика Польши в отношении Советского Союза (1925-1932 гг.): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук. / С. Я. Лопатнюк. – М., 1962. – 18 с.
- ⁴⁶ Черных М. Н. Проблемы советско-польских отношений 1918-1921 гг. в трудах Ю. Мархлевского: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук спец.: 07.00.03 – всеобщая история / М. Н. Черных; Институт славяноведения и балканистики АН СССР. – М., 1981. – 19 с.
- ⁴⁷ Джеджула Г. А. Буржуазно-помещичья Польша в антисоветских планах французского империализма (1917-1922): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук спец.: 07.00.03 – всеобщая история / Г. А. Джеджула. – К., 1975. – 22 с.
- ⁴⁸ Гетьманчук Н. П. Советско-польские отношения 1921-1929 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук спец.: 07.00.03 – всеобщая история / Н. П. Гетьманчук; Львов. гос. ун-т им. И. Франко. – Львов, 1986. – 24 с.
- ⁴⁹ Ольшанский П. Н. О советско-польских торгово-экономических связях в 1921-1924 гг. // Советско-польские отношения. 1918-1945. Сб. статей / Редкол.: И. И. Костюшко, П. Н. Ольшанский, И. А. Хренов. – М.: Наука, 1974. – С. 75-111.
- ⁵⁰ Інститут історії України НАН України. 1936-2006. / Відп. ред. акад. НАН України В. А. Смолій; ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К.: Ін-т історії НАН України, 2006. – 818 с., іл.
- ⁵¹ Гудь Б. В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр. / Гудь Б. В., Голубко В. Є. – Львів, 1997. – 68 с.; його ж. Українці-поляки: хто винен? У пошуку першопричини українсько-польських конфліктів першої половини ХХ століття: моногр. / Гудь Б. В. – Львів, 2000. – 192 с.; його ж. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття: моногр. / Б. В. Гудь. – Львів, 2006. – 448 с.
- ⁵² Віднянський С. В. Україна в Європі у минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин / Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 11.
- ⁵³ Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Р. Литвин. – Львів: Інститут українознавства; Інститут Центрально-Східної Європи, 1998. – 488 с.
- ⁵⁴ Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр. / М. П. Гетьманчук. – Львів: Світ, 1998. – 428 с.
- ⁵⁵ Гетьманчук М. П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук спец.: 07.00.02 – всевітня історія / М. П. Гетьманчук; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства. – Львів, 2004. – 34 с.
- ⁵⁶ Бабенко О. В. Польско-советские отношения в 1924-1928 гг.: От противостояния к сотрудничеству / О. В. Бабенко. – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2007. – 224 с.
- ⁵⁷ Боєчко В. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан / В. Боєчко, О. Ганжа, Б. Захарчук. – К.: Основи, 1994. – 168 с.
- ⁵⁸ Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939) / О. С. Рубльов. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 648 с.
- ⁵⁹ Гісем О. В. Дипломатичні відносини між Польщею та УСРР 1921-1923 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 07.00.02 – всевітня історія / О. В. Гісем; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2008. – 20 с.
- ⁶⁰ Ліпкан А. Г. Українське питання в радянсько-польських стосунках 20-50-х років ХХ ст.: військово-історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец.: 20.02.22 – військова історія / А. Г. Ліпкан; Нац. ун-т «Львівська політехніка». – Львів, 2003. – 20 с.
- ⁶¹ Мельникова И. Н. Классовая борьба в Чехословакии в 1924-1929 гг. / И. Н. Мельникова. – М., 1962. – 128 с.; Краль В. О контрреволюционной и антисоветской политике Масарика и Бенеша / В. Краль. – М., 1955. – 238 с.
- ⁶² Советско-чехословацкие отношения между двумя войнами 1918-1939. Из истории государственных, дипломатических, экономических и культурных связей / Под ред. С. И. Прасолова, П. И. Резанова. – М.: Наука, 1968. – 226 с.
- ⁶³ Петерс И. А. Чехословацко-советские отношения (1918-1934) / И. А. Петерс. – К.: Наук. думка, 1965. – 344 с.
- ⁶⁴ Петерс И. А. Чехословацко-советские отношения 1918-1938 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук спец.: №574 – история международных отношений и внешней политики / И. А. Петерс; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1968. – 42 с.
- ⁶⁵ Петерс И. А. Страницы пролетарской солидарности: Поддержка чешскими и словацкими трудящимися дела социалистического строительства в СССР (1926-1932) / И. А. Петерс. – К.: Наук. думка, 1980. – 189 с.
- ⁶⁶ Илько И. В. Движение солидарности трудящихся Советской страны и Чехословакии в 1918-1929 годах: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук

спец.: 07.00.02 – История СССР / И. В. Илько. – Львов, 1990. – 16 с.

⁶⁷ Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук у формі наукової доповіді спец.: 07.00.02 – всевітня історія / С. В. Віднянський; Ін-т історії України НАН України. – К., 1997. – 107 с.

⁶⁸ Павленко В. В. Солидарність трудящихся Української ССР с революционной борьбой рабочих и крестьян Болгарии. 1923-1934 гг. / В. В. Павленко. – К.: Наук. думка, 1977. – 140 с.; її ж: Участь Української РСР у радянсько-болгарському співробітництві / В. В. Павленко. – К.: Т-во «Знання» УРСР, 1985. – 46 с.

⁶⁹ Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини. 1918-1939 рр. / В. В. Павленко. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1996. – 225 с.

⁷⁰ Черніков І. Ф. Радянсько-турецькі відносини у 1923-1935 роках / І. Ф. Черніков. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 134 с.

⁷¹ Росенко І. А. Советско-германские отношения (1921-1922 гг.) / И. А. Росенко. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – 157 с.

⁷² Розанов Г. Л. Очерки новейшей истории Германии (1918-1933) / Г. Л. Розанов. – М.: Изд-во ИМО, 1957. – 164 с.

⁷³ Ахтамзян А. А. Рапальская политика. Советско-германские дипломатические отношения в 1922-1932 годах / А. А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974. – 304 с.

⁷⁴ Рожик Н. Е. Взаимосвязи Веймарской республики и СССР в годы мирового экономического кризиса. 1929-1932 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук спец.: 07.00.03 – всеобщая история / Н. Е. Рожик. – Львов, 1975. – 25 с.

⁷⁵ Рудченко А. М. История становления и развития советско-немецких отношений. 1917-1925 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук спец.: 07574 – история международных отношений и внешней политики / А. М. Рудченко; Моск. гос. Ин-т междунар. отн. – М., 1972. – 28 с.

⁷⁶ Кривець Н. В. Українсько-німецькі відносини: політика, дипломатія, економіка. 1918-1933 рр. / Н. В. Кривець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 322 с.

⁷⁷ Борисов Ю. В. Советско-французские отношения и безопасность Европы / Ю. В. Борисов. – М.: Изд-во ИМО, 1960. – 197 с.

⁷⁸ Кузнецова Н. В. Политическая борьба во Франции по вопросу о признании Советской России. 1917-1924 гг.: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора ист. наук спец.: 07.00.03 – всеобщая история / Н. В. Кузнецова; Ин-т всеобщей истории АН СССР. – М., 1979. – 34 с.

⁷⁹ Никонова С. В. Антисоветская внешняя политика английских консерваторов. 1924-1927 / С. В. Никонова. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 189 с.

⁸⁰ Волков Ф. Д. Англо-советские отношения (1924-1929 гг.) / Ф. Д. Волков. – М.: Политиздат, 1958. – 463 с.

⁸¹ Попов В. И. Англо-советские отношения (1927-1929) / В. И. Попов. – М.: Изд-во ИМО, 1958. – 191 с.

⁸² Красильников А. Н. Политика Англии в отношении СССР. 1929-1932 гг. / А. Н. Красильников. – М.: Политиздат, 1959. – 306 с.

⁸³ Хормач И. А. СССР – Италия. 1924-1939 гг. (дипломатические и экономические отношения) / И. А. Хормач. – М.: ИРИ РАН, 1995. – 287 с.

Александр ДАНИЛЕНКО
(Київ)

УКРАИНСКАЯ ССР В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ 1920-х гг.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

Анализируется научная литература по вопросам международных отношений и связей Украинской ССР с европейскими странами в 1920-е гг.

Ключевые слова: УССР, международные отношения, межгосударственные связи, дипломатия, историография.

Oleksandr DANYLENKO
(Kyiv)

UKRAINIAN SSR IN INTERNATIONAL RELATIONS 1920: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The scientific literature in the field of international relations and connections of Ukrainian SSR with European countries in 1920th is analyzed.

Keywords: USSR, international relations, interstate relations, diplomacy, historiography.

УДК [94(477):070]«1985/1991»

Віктор ДЕМОЧКО
(Чернівці)

ЗАРОДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ У НАДРАХ СИСТЕМИ КОМПАРТІЙНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ І ЇЇ РОЛЬ У ЗДОБУТТІ УКРАЇНОЮ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ (1985-1991pp.)

У статті досліджується процес зародження, становлення у 1985-1991 рр. демократичної та позачензурної, неформальної української преси і її роль у здобутті Україною державного суверенітету.

Ключові слова: комуністичний режим, горбачовська перебудова, гласність, Україна, преса, публікації, національне, культурне відродження, державо-будівництво, суверенітет.

Майже три чверті бурхливого ХХ століття Україна перебувала під московським комуністичним режимом і вимушено сповідувала його ідеологію. Протягом усього цього періоду в республіці виходили тисячі багатотиражних, районних, міських, обласних та республіканських газет. Їх сумарний разовий тираж перевищував сотні мільйонів екземплярів. Але в офіційній періодиці годі розшукати хоча б декілька публікацій про найвищу мету кожної поневоленої нації – розбудову власної суверенної держави.

Оскільки преса завжди була найефективнішим засобом впливу на громадську думку, то вона в пер-